

Надія Кірнсова
Наталія Цісар

Пекін vs Бейдзін Чжуанцзи vs Джвандзи

проект української практичної
транскрипції китайської мови

北京 在 五

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Н. Кірносова, Н. Цісар

北京 Пекін vs Бейдзін,
庄子 Чжуанцзи vs Джвандзи:

проект української практичної транскрипції
китайської мови

посібник-довідник

КИЇВ — ЛЬВІВ 2023

УДК 811.581:003.035=161.2(075.8)

К 43

К 43 Н. А. Кірнoсова, Н. З. Цісар
Пекін vs Бейдзін, Чжуанци vs Джвандзи: проєкт української
практичної транскрипції китайської мови. — К.: Сафран,
2023. — 127 с. — Електронна версія
ISBN 978-617-8209-03-2

Книга є першим в Україні навчально-довідковим виданням, присвяченим обґрунтуванню практичної транскрипції китайських власних назв і реалій українською мовою. У ній вміщено нову систему української практичної транскрипції китайської мови, а також представлено перші рекомендації до вноrmування українського правопису китайських запозичень, зокрема такі: що писати разом, а що окремо, що відмінювати, а що — ні, в якому роді вживати китайськомовні запозичення тощо. Посібник буде корисним для студентів-китаїстів, перекладачів з китайської, журналістів та всіх, хто пише про Китай.

Рецензенти:

д-р філол. наук, проф. *А. М. Безпаленко*,
д-р філол. наук, проф. *Н. С. Ісаєва*,
канд. філол. наук, доц. *О. В. Бас-Кононенко*,
канд. філол. наук *Сюй Ліша*.

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 5 від 19 грудня 2019 року).

Видавництво дякує китайській художниці Чи Шаотін
за каліграфію, використану на обкладинці.

Усі права застережено.

© Надія Кірнoсова, 2020–2023

© Наталія Цісар, 2020–2023

© ТОВ «Сафран-ЛТД», 2020–2023

ISBN 978-617-8209-03-2

Зміст

Передмова	7
Вступні зауваги	9
I. Фонетичний алфавіт китайської мови: від фаньце та джуїнь до сучасності	12
Транскрипційні системи на основі ієрогліфіки: фаньце та джуїнь	12
Транскрипційні системи на основі латинської абетки: романізація засобів транскрипції китайської мови	16
Кирилиця як інструмент відтворення звукового потоку китайської мови	20
II. Фонетична система китайської мови латинською та українською графікою	28
Ініціали (співвідносні з приголосними) як елементарні одиниці звукового потoku китайської мови	29
Фінали (співвідносні з голосними) як елементарні одиниці звукового потoku китайської мови	33

III. Склад — одиниця транскрипції з китайської мови	42
Одиниця фонологічного відтворення	42
Системи опозиційних фонем	49
Складовий фонд китайської мови латинською та українською графікою	52
IV. Український правопис китайських лексем	62
Розмежування складників китайського слова	62
Морфологічна адаптація китайської лексики	64
Питання естетики в адаптації китайських лексем	70
Давні запозичення з китайської як винятки із правил	70
Особливості транскрибування китайських власних назв	71
Загальні назви у складі власних	83
Транскрибування іншомовних (некитайських) власних назв з китайської мови	84
Особливості транскрибування китайських слів-реалій	91
Післямова	93
Список джерел	94
Додатки	101
Система транскрипції Вейда — Джайлза	101
Система Палладія	105
Болгарська система транскрипції	111
Сербська система транскрипції	119

登鶴雀樓

(唐)王之渙

白日依山尽，
黄河入海流。
欲穷千里目。
更上一层楼¹。

¹ «Підіймаючись на Лелечу вежу». Ван Джихвань, поет династії Тан.
«Дивлюся: за горою сонце сіда, / До моря поверта Хванхе. / За обрій хочу
глянути я — / Сходжу поверхом вище, у небеса». *Переклад — Н. Ц.*

Передмова

*Истина все ж таки, скоріше,
виникає з помилки, аніж із плутанини...*

Ф. Бекон

Культури не існують ізольовано, особливо в умовах глобалізації, швидкого інформаційного потоку та міжнародної економічної співпраці, тому назви реалій китайської цивілізації великою хвилею вливаються в мережу системи української мови, до прийняття якої український мовний простір не завжди готовий. Передусім, немає усталених правил адаптації китайської лексики до української мовної системи, тому існує різнобій підходів до транскрибування китайських назв, що суттєво ускладнює сприйняття інформації про одну з найцікавіших країн світу для пересічних українських читачів.

Китай, КНР, Піднебесна, Піднебесся — існує чимало варіантів називання українською цієї дивовижної країни, та все ж у нашу культуру вона увійшла із йменням Хіна / Хіни. Припускають, що вперше назву вжито у «Слові о полку Ігоревім» як лексему Хинова, однак досі розглядають цю теорію крізь «темні місця» «Слова» [25]. Значно поширенішою є думка про перше вживання цього етнопоніма в поезії Г. Сковороди «Разговор о премудрости» (XVIII ст.): «*Человѣк. Скажи, живеш ли ты и в хинских сторонах? / Мудрость. Уже мнѣ имя там в других стоит словах. / Человѣк. Так ты и в варварских вѣтъ сторонах живиош? / Мудрость. Куда ты мнѣ, друг мой, нелѣпую поіош? / Вѣтъ без мене, друг мой, одной чертѣ не быть! / И как же мнѣ, скажи, меж хинцамы не жит*». [26].

У XIX–XX ст. ще часто вживали паралельні назви Китай і Хіни, китайці та хінці [20, с. 726; 8, с. 589–590], а тепер, очевидно, з історичних причин переважає етнотопонім Китай й похідні від нього словоформи. Та все ж немає значення, яку назву обрано для окреслення цієї давньої й неймовірної країни: багатство її культурного надбання аж ніяк не зменшується, а, навпаки, значно збільшується й потрапляє у формі власних та загальних запозичених назв до української мови. Щоб уникнути неточностей, плутанини, помилок у міжкультурній комунікації України та Китаю, авторки цього посібника пропонують альтернативну систему української практичної транскрипції китайської мови.

Проект не було б реалізовано, якби не сприяння з боку різних організацій та інституцій. Зокрема, авторки висловлюють подяку учасникам і учасницям Правопописного семінару імені Олексі Горбача, організованого кафедрою філології Українського католицького університету, на якому вперше було обговорено пропозиції з укладення УКТ, видавництву «Сафран» за згоду імплементувати УКТ у публікаціях перекладів з китайської, Людмили Лук'янченко — дикторці Радіо Культура за допомогу в озвученні китайських лексем українською мовою в різних транскрипціях, рецензентам і рецензенткам Анатолію Безпаленку, Наталі Ісаєвій, Оксані Бас-Кононенко, Сью Ліші за прицільне прочитання посібника та підтримку проекту УКТ.

Вступні зауваги

Кожна система, щоб зберегти впорядковану й одночасно гнучку структурність, керується певними вихідними базовими принципами. Відповідно, авторки цього проєкту, узявшись за укладання системи української практичної транскрипції китайської мови (далі УКТ), задля збереження транскрипційної структури виробили кілька засадничих принципів:

- 1) транскрипцію створюють насамперед для пересічних носіїв певної мови (у цьому випадку — української), а не для тих, хто вивчає мову-оригінал (у цьому випадку — китайську). За транскрипцією, запропонованою у посібнику, не можна студіювати фонетику китайської мови: для цього існують спеціальні курси фонетики;
- 2) відповідно до вимови китайських слів, транскрипцію адаптовано в міру можливостей до: по-перше, артикуляційної бази носіїв української мови, по-друге, до фонетичних особливостей і української мови, і китайської;
- 3) транскрипцію розроблено в площині «китайська — українська мови», виключаючи будь-які мови-посередники, однак не відкидаючи, звісно, напрацьованого до нас світового досвіду укладання транскрипцій загалом й досвіду наших попередників у різних країнах, особливо з кириличною абеткою. Велику увагу було звернено на здобутки Н. Бічуріна й П. Кафарова (архімандрита Палладія) у створенні кириличних транскрипцій китайськомовної лексики, спираючись на які можна розкривати далі можливості кирилиці

для графічного відтворення звукового потоку китайської мови. Однак систему Палладія створено саме для російської мови, й застосовувати її без змін для української абсолютно не виправдано, оскільки, згідно з дослідженнями К. Тищенка, українська мова має більше спільних рис із південнослов'янськими (болгарською, сербською тощо) мовами, ніж із російською (*до прикладу, із болгарською — 21 спільна риса, сербською — 20, а з російською — 11*) [30]. Під час укладання безпосередньої УКТ було враховано досягнення російських дослідників і досвід балканських сходознавців;

- 4) УКТ створено на фонологічних засадах і зафіксовано у таблицях українських відповідників китайських структурних елементів складу. Слід зазначити, що базовою фонетичною одиницею китайської мови більшість мовознавців вважає тонований склад [9, с. 58; 27, с. 10], тобто складофонему, а не звукофонему (докладніше про ці терміни див. далі). Такий склад характеризується фіксованою послідовністю звуків, тобто має чітку структуру, яку одним з перших описав Є. Поліванов (у 30-х рр. ХХ ст.) [11], а згодом його ідею розвинуло подружжя Драгунових (у 1955 р.) [9]. Структура китайського складу — двокомпонентна: ініціаль і фіналь. Іноді ініціаль може бути відсутньою, залишаючи по собі нульову позицію, але фіналь є обов'язковим компонентом складу і може бути відображеною монофтонгом, дифтонгом або трифтонгом. Окрім того, фіналь, своєю чергою, може бути поділеною на медіаль — централь — терміналь². Централь завжди відображено в усіх складах, оскільки вона несе тон, медіаль і / або терміналь можуть бути відсутніми, тобто нульовими [11]. Транскрипція китайських ієрогліфів, створена

² Такий розподіл елементів структури пропонує Є. Поліванов, а в старих китайських фонетиках виділяли медіаль і риму, куди включали централь і терміналь (у термінології Є. Поліванова).

в XX столітті на основі латинської абетки, пін'їнь (pinyin) максимально відображає всі компоненти складу, навіть нульові, тому під час укладання української транскрипції було враховано й окремі принципи розроблення пін'їню. Чому не всі? Тому що пін'їнь — це транскрипційна система, в якій латинські літери було пристосовано до китайських звуків лише умовно. Проте відмовитися від врахування засад пін'їню теж не можна, адже в цифрову еру її роль незамінна, окрім того, вона є офіційною системою на міжнародному рівні представлення китайської мови, а також у багатьох мовах різних країн, які користуються латинським алфавітом;

- 5) посібник написано з використанням нової транскрипції та нового українського правопису (2019);
- 6) під час укладання таблиці складів різні варіанти транскрипції було апробовано на практиці завдяки носіям української мови, які не володіють китайською, й проаналізовано результати експерименту.

I. Фонетичний алфавіт китайської мови: від фаньце та джуїнь до сучасності

Щоб зрозуміти контекст графічної адаптації китайської лексики до української мови, зазирнемо трохи в історію питання китайської мови та алфавітного письма.

Як відомо, систематизація й уніфікація всього розмаїття звуків до чітко визначеної кількості еталонів-фонем дає змогу відтворювати їх графічно. Фіксація фонем на письмі і є транскрипцією, яку зазвичай прагнуть розробити так, щоб один знак відповідав одній фонемі. Побудоване за таким принципом письмо називають фонетичним.

Китайці, як відомо, користуються ієрогліфічним письмом, особливість якого в тому, що ієрогліф відображає не звук, а зміст слова. Відтак, для фіксації та подальшого аналізу і вивчення звуків китайської мови необхідно було винайти спосіб транскрибувати (фіксувати) саме звуки.

Транскрипційні системи на основі ієрогліфіки: фаньце та джуїнь

Спроби винайти власний алфавіт для того, щоб фіксувати на письмі звук, китайці засвідчили ще в давнину, проте всі такі «алфавіти» творили на основі ієрогліфіки, що саме по собі є складним.

Фаньце (反切; у дослівному перекладі — розсікання [складу]).

Один із найпотужніших сплесків зацікавлення звуками мови в давньому Китаї спостерігаємо наприкінці епохи Хань

(206 р. до н. е. — 220 р. н. е.). Такий інтерес можна пояснити активізацією тогочасних перекладів буддійських творів із санскриту. Наступні епохи Тридержав'я (220–280 рр.) та Північних і Південних династій (420–589 рр.) в історії китайського мовознавства стали часом успішних досліджень у царині фонетики і виникнення системи транскрипції фаньце та поняття про чотири тони [47]. Саме завдяки перекладам буддійських книжок в епоху Хань китайці ознайомилися з системою голосних і приголосних фонем санскриту і виділили у власному складі ініціаль і фіналь та почали записувати їх двома різними ієрогліфами. Ідею такого способу транскрипції знаходимо у творі філолога епохи Східної Хань (25–220 рр.) Фу Цяня (服虔, роки життя не відомі), що мав назву «Звучання й значення ієрогліфів у книзі «Історія Хань» (《汉书音训》), де він пропонував, наприклад, записувати звучання ієрогліфа 惓 (zhui) як 章 (zhang) + 瑞 (rui), тобто «розсікати» склад zhui на ініціаль (zh) і фіналь (u(e)i), а потім записувати їх за допомогою простих і поширених ієрогліфів, які мають таку саму ініціаль (章 (zhang)) і таку саму фіналь (瑞 (rui)) [47, с. 327].

Фу Цянь

Системне ж впорядкування такого способу транскрибування в акустичному аспекті належить іншому видатному філологові давнини, який жив у часи Тридержав'я — Свеневі Яню (孙炎, роки життя не відомі), автору праці «Значення звуків у Ер'я» (《尔雅音义》) [47, с. 350], де в назві вперше з'являється важливий для китайської фонетики термін **звукозначення** (音义). Його робота стала хрестоматійною для подальшого розвитку фаньце й багато

Свень Янь

філологів давнини навіть приписували йому одноосібне авторство цієї транскрипції, хоча сучасні дослідники говорять про те, що транскрипція спонтанно виникла в науковому й перекладацькому середовищі епохи Хань під впливом санскриту, а Свень Янь лише упорядкував її видання.

Все ж транскрипційна система фаньце, заснована на ідеї транскрибування китайських складів шляхом їх розсічення і подальшого позначення отриманих частин через обмежену кількість добре відомих ієрогліфів, проіснувала в Китаї тривалий час — від епохи Хань до Китайської республіки (1911–1949 рр.), коли її замінила порівняно простіша з точки зору графіки транскрипційна система джуїнь.

Джуїнь (注音; у дослівному перекладі — коментар до звучання). Як відомо, епоха кінця ХІХ — початку ХХ ст. в Китаї характеризується посиленням інтересом до західних країн і їхніх досягнень, зокрема наукових, спричиненим усвідомленням того, що Китай залишається десь на узбіччі наукового прогресу. Розмірковуючи над цією проблемою, китайська інтелігенція висновувала, що не останньою чергою «винна» в тому... мова, а точніше — письмо. Відтак, загострилося сприйняття ієрогліфа як неадекватного й обтяженого зайвою інформацією знака, що гальмує поступ науки, а також почали лунати заклики до відмови від ієрогліфіки й переходу на алфавітне письмо. Серед тих, хто тоді виступав проти ієрогліфіки, був навіть відомий китайський письменник Лу Сюнь, якому приписують твердження: «Якщо китайська цивілізація не відмовиться від ієрогліфів, вона загине» [цит. за: 46, с. 58]. Проте таку кардинальну ідею підтримували не всі, хоча всі розуміли, що необхідно розвивати науку й освіту. Отож прихильники ієрогліфіки серед китайської інтелігенції тих часів почали шукати шляхи, як полегшити роботу з нею, зокрема й простіший, ніж фаньце, спосіб транскрибування ієрогліфів. Робота в цьому керунку зосередилась навколо

Ву Джихвей

такої потужної фігури тодішньої еліти, як Ву Джихвей (吳稚暉, 1865–1953, відомий також іменем Ву Дзінхен 吳敬恒), який у 1913 році очолив Державну комісію з питань уніфікації вимови (国语读音统一会), що займалася проектом нової транскрипції.

Безпосереднім автором нових «літер» для транскрипції ієрогліфів називають Джана Тайяня (章太炎, 1869–1936), який створив для цього своєрідну стенографічну систему, намагаючись таким способом зберегти їх у вжитку. В основу транскрипційної системи джуїнь покладено теорію двочленної структури складу, а для транскрипції ініціалей і фіналей запропоновано сталий набір знаків (на початковому етапі — кількістю 39), які графічно всі походять від ієрогліфів, але тепер значно спрощені. Комісія прийняла й затвердила (в межах своїх повноважень) такий проект, але на державному рівні його прийняли лише через п'ять років: Міністерство освіти Бейянського уряду (北洋政府) затвердило джуїнь для загальнодержавного використання, зокрема й у шкільних підручниках, у 1918 році з рекомендацією розпочинати навчання саме з такої «абетки», а потім вже вчитися писати ієрогліфи. Нині транскрипційну систему джуїнь активно використовують на Тайвані — здебільшого з освітньою метою або для введення ієрогліфів на екран комп'ютера (адже її без проблем можна вмістити на клавіатуру, на відміну від повного корпусу ієрогліфіки). Практика її застосування засвідчує, що утворені на основі ієрогліфіки транскрипційні системи, як би вони не спрощувались, залишаються важкими для засвоєння й користування, зокрема для іноземців, які вивчають китайську мову.

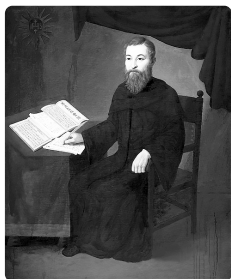

Джан Тайянь

Транскрипційні системи на основі латинської абетки: романізація засобів транскрипції китайської мови

Як відомо, китайське письмо розвинулося на базі піктографічних знаків (ієрогліфів), а не літер алфавіту. Тож слова китайською мовою не можна вимовляти суто за їхнім письмовим позначенням. У давнину китайці використовували вимову відомих вже ієрогліфів, щоб вивчити нові, однак такий підхід рідко спрацьовував.

Особливо нагальною проблема фонетичного запису китайської мови видалася іноземцям, які потрапляли до Китаю і намагалися опанувати китайську мову задля власних професійних потреб. Чи не найбільш актуальним таке питання стало для місіонерів-християн, метою яких було повернути до християнської віри якомога більшу кількість китайців. Щоб реалізувати свій задум, вони повинні були спілкуватися з місцевим населенням зрозумілою для нього

Мікеле Руджері

Маттео Річчі

мовою. Одними з перших у цій місії були єзуїти Мікеле Руджері (1543–1607) і Маттео Річчі (1552–1610). Також їм належить перша спроба створення систематичної латинської транскрипції китайської мови, втіленої в першому європейсько-китайському словнику, де португальським словам подавали китайські еквіваленти ієрогліфами й латинськими літерами в їхньому італійському звучанні, а також іноді додавали визначення італійською³ [43, с. 42]. Згодом цю систему вдосконалив Маттео Річчі, співпрацюючи з колегою-єзуїтом — Лацаро Катанео, який мав музичний слух і був обізнаним у музиці. Саме Лацаро Катанео першим запропонував діакритичні позначки для п'яти

³ І Руджері, і Річчі були за походженням італійцями, однак на місіонерську діяльність вирушили з Португалії.

тонів китайської мови (для північних діалектів, якими розмовляла керівна й адміністративна верхівка країни в Пекіні) [43, с. 43].

Власну систему латинізації китайської мови запропонував також і видатний китайсько-американський лінгвіст Джоа Юаньжень (1892–1982). Оскільки він з 1938 року мешкав у США, його спадщина на тривалий час випала з контексту китайського мовознавства і не впливала безпосередньо на латинізацію засобів транскрипції в Китаї.

Джоа Юаньжень

**Міхал Боїм (Michał Boym,
китайське ім'я — 卜弥格 Пу Міко)**

1643 року почалася просвітницько-релігійна та дипломатична місія єзуїта зі Львова Міхала Боїма (1614–1659) до Китаю, яка завершилася багатомовною друкованою спадщиною його авторства: 25 друкованих праць з ботаніки, зоології, медицини Піднебесся, переклади Конфуція, Нотарійської стели, Катехизму китайською, а також енциклопедичні статті до Ілюстрованої енциклопедії Китайської Імперії (1667).

У той час це були чи не перші відомості з Далекого Сходу, зібрані важкою працею у небезпечних та нестабільних умовах: непорозуміння між культурами Сходу та Заходу, протистояння між династією Мін і маньджурами. Найвідоміші праці М. Боїма: атлас Китаю на 18 картонах, латино-китайський атлас «Флора Китаю», а також дві надважливі праці з медицини: «Specimen medicinae Sinicae» («Лікарські рослини Китаю») та «Clavis medica ad Chinarum doctrinam de pulsus» («Медичний ключ до китайського вчення про пульс»). Праці львівського

Міхал Боїм

езуїта демонструють одні з перших відомостей про спробу латинізувати засоби транскрипції китайської мови, однак зараз ще потребують детальних досліджень і з боку лінгвістів, і з боку істориків [10, с. 259–260].

Система Вейда — Джайлза

Чимало китайських назв на зразок Mao Tse-tung, Tu Fu, Szechuan, Yangtse Kiang можна побачити в текстах на Тайвані та в Гонконгу. Очевидно, на цих островах вживають не систему піньїнь, а досі користуються системою транскрипції, яку розробив британський дипломат та науковець сер Томас Вейд 1859 року й удосконалив професор Кембриджського університету Герберт Аллен Джайлз. Систему було опубліковано в Китайсько-англійському словнику Г. А. Джайлза 1912 року.

Спершу система Вейда — Джайлза була популярною серед країн із латинським алфавітом, зокрема її було адаптовано для германських та скандинавських мов, турецької, італійської, іспанської тощо. Активно вживали цю систему й у континентальному Китаї, але з 1979 року її остаточно замінено піньїнем.

Існують певні об'єктивні причини, чому більшість світу відійшла від системи Вейда — Джайлза: по-перше, система іноді передає схожі звуки різними літерами й різні звуки тими самими літерами (ts / tz — z; ch / ch' — j, q, zh, ch); по-друге, вживає багато діакритичних знаків (апострофи, придиhi, різні вияви однієї фонеми тощо), які ускладнюють і сприйняття системи, і спосіб друку, що часто призводить до різночитання й непорозуміння. Окрім того, введення системи піньїнь (докладніше про яку — далі) у континентальному Китаї призначене уніфікувати на письмі передачу китайських власних назв у просторі латинської графіки, що теж виявилось вагомим аргументом для переходу з системи Вейда — Джайлза на систему піньїнь у країнах, які користуються латинкою, особливо реалії сучасної культури, тоді як реалії давньої культури можуть передавати все ще за транскрипцією Вейда — Джайлза [45].

Піньїнь

Першу спробу китайців застосувати латинський алфавіт до відтворення китайської мови датують ще 1892 роком, коли Лу Ганджан (卢戇章) та Ван Джао (王照) спробували встановити єдину транскрипцію (латинською абеткою) для читання ієрогліфів. Під час Руху 4 травня 1926 року боротьба за реформи активізувалася, і в 1928 році керівництво Нанкінського університету, а також Цянь Сюаньтон (钱玄同) та Лі Дзіньсі (黎锦熙) запропонували використовувати як транскрипцію латинський алфавіт. У Новому Китаї з жовтня 1949-го почали проводити збори щодо використання такої транскрипції, а 11 лютого 1958 року остаточно було затверджено систему піньїнь, яку використовують до сьогодні. Спершу її вживали для викладання китайської вимови в початковій школі, а також для підвищення рівня грамотності серед дорослих. Відтоді система піньїнь змістила з активного вжитку порівняно давнішу систему латинізації китайських звуків, розроблену Вейдом-Джайлзом 1859 року (змінену 1892-го), латинізовану систему для потреб пошти, а також систему джуїнь, створену для викладання фонетики в континентальному Китаї.

Піньїнь активно застосовували протягом двадцяти п'яти років, до того часу, поки Міжнародна організація стандартизації (ISO) не затвердила її як міжнародний стандарт 1982 року, а ООН прийняла цю систему 1986 року. Тепер піньїнь отримав статус офіційної системи і на рівні багатьох міжнародних організацій, Бібліотеки Конгресу США, а також він є офіційним в уряді Сінгапуру та ін. З 2009 року піньїнь набув статусу офіційної системи і на Тайвані. Як стандартизовану систему вимови китайських звуків, піньїнь широко застосовують у багатьох країнах, де офіційні мови мають латинський алфавіт, для викладання стандарту китайської мови, транскрипції китайських власних і загальних назв. З розвитком цифрових технологій піньїнь став незамінним для користувачів електронних цифрових засобів та пристроїв.

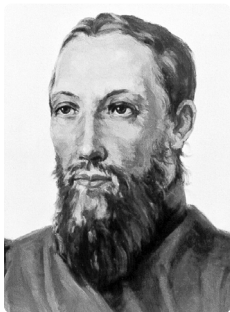
Статтею 18 закону КНР щодо стандарту усної та писемної форм китайської мови пінїнь (латинізована китайська) отримав статус такої системи, яку вживають і для транслітерації китайських найменувань осіб та місць, і в документації, і навіть у початковій освіті [44, с. 390].

Основні принципи її функціонування: 1) за основу було обрано пекінську вимову; 2) одна буква позначала один звук або певний акустичний ефект.

Введення латинської абетки відіграло велику роль для спрощення умов навчання, особливо на початковому етапі. Власне, з того й почався «лікбез» у новому Китаї.

Кирилиця як інструмент відтворення звукового потоку китайської мови

Перші спроби описати й систематизувати шляхи відтворення китайських слів кирилицею (для російської мови) здійснено у працях російського китаєзнавця Нікити Бічуріна (1777–1853), який в статусі архімандрита Російської православної церкви (церковне ім'я — Іакінф) з 1807 по 1821 рік очолював ІХ Духовну місію в Пекіні. У 1828 році йому доручили укласти граматику китайської мови для вивчення цієї мови в новоствореному на той час Училищі китайської мови в Кяхті. У Граматиці серед додатків був один, який називався «Китайські звуки Російськими, Французькими, Португальськими й Англійськими буквами» [18]. Дослідник вважав, що «серед букв, які входять до складу китайських звуків, немає жодної, якої не було б у російській мові; яскрава ж у китайській мові відмінність окремих звуків не потребує нових букв, а походить від вимови» [4]. Згодом він написав ще один додаток до своєї Граматики, в якому пояснив причини таких відмінностей; цей документ називався «Про вимову букв, що входять до складу китайських звуків» [4].

Нікіта Бічурін

У контексті сучасної науки окремі положення його документа видаються недостатньо обґрунтованими, наприклад, про те, що «„ж“ в Північному Китаї за вимовою не відрізняється від російського „ж“» [4], хоча, як відомо, китайський звук є ретрофлексним (тобто, з точки зору артикуляції, він має *дуже мало* спільного з російським «ж»). Те саме стосується й подібного твердження про «ш». Загалом такі твердження свідчать, що Бічурін, підбираючи графічні засоби кирилиці для відтворення звуків китайської мови, покладався на подібність звучання, а не вимови (тобто виходив з позицій фонетичної, а не фонологічної транскрипції).

Згодом запропоновану Н. Бічуріним систему транскрипції використали в своєму словнику («Повний китайсько-російський словник», Пекін, 1888 р. [13, 14]) П. Кафаров (1817–1878, архімандрит Палладій) і П. Попов (1842–1913), дещо змінивши її, відтак система отримала свою сучасну назву за церковним ім'ям одного з авторів словника — Транскрипційна система Палладія. Серед змін (порівняно з пропозицією Бічуріна) можна виокремити такі: 1) зникла приставна буква «в» перед «у» без приголосного на початку складу, яка вказувала на огубленість; 2) дифтонг «іа», який у Бічуріна позначено двома літерами «иа», у системі Палладія позначено через «я» та ін.

Транскрипційну систему Палладія використовують у російській мові й донині майже без змін.

Однак вимоги часу диктують зміни / переосмислення кирилических транскрипцій китайської мови, до прикладу, в болгарській та сербській мовах.

Архім. Палладій

Болгарська транскрипція китайської лексики

У Болгарії для транскрипції китайської лексики спершу користувалися системою Палладія, але в 90-х рр. ХХ ст. болгарські китаєзнавці розробили свою систему транскрипції, ближчу до фонетики болгарської мови. Китаєзнавці С. Катерова, Джан Суньфен та С. Гогова написали тоді низку статей [6, 7, 12]. З результатом їхньої роботи — таблицею болгарських відповідників до китайських складів (у записі латинкою — піньїнь) — можна ознайомитись у Додатку.

На основі цієї таблиці можна зауважити, що опозицію придиховий — не придиховий приголосний у китайській мові в транскрипції болгарською мовою також відтворено через опозицію глухий — дзвінкий приголосний, як і в системі Палладія, але опозиції веллярних — альвеолярних голосних у цій транскрипції не відображено (наприклад, *man* і *mang* транскрибують однаково як «ман» тощо), через що в ній існує серйозна проблема омонімії. Справа в тому, що болгарські китаєзнавці не могли скористатися запропонованим у системі Палладія способом відтворення зазначеної опозиції через тверду або м'яку «н» («н» — «нь») у кінці складу, адже болгарська мова втратила пом'якшення приголосних на кінці слів, однак і не прийняли відтворення цієї опозиції через «н» — «нг», хоча таку ідею запропонував сходознавець А. Алексієв [2]. Дослідник зауважує, що необхідно ставити наголос у складах з кількома голосними в болгарській транскрипції, які виникають при відтворенні китайських дифтонгів і трифтонгів (наприклад, *bie* = *биє*) [2]. Він також пропонує вживати дефіс, коли трапляється збіг кількох приголосних на межі складів (наприклад, *Гуанг-джоу* чи *Шанг-хай*) або кількох голосних у середині слова (наприклад, *Бао-ю*) [2].

А. Алексієв пропонує альтернативний варіант таблиці китайських складів та їхніх болгарських відповідників, оскільки в загальноприйнятій болгарській системі справді простежимо певні

непослідовності. Зокрема, можна помітити в багатьох випадках орієнтацію авторів в зазначеній таблиці на принципи фонетичної, а не фонологічної транскрипції: вони пропонують транскрибувати склади з йотованим альвеолярним назальним «а» (-ian) як «йен», а склади з -ong як «ун» (через що також виникають омоніми — див. кит. *dun* і *dong* транскрибуються як «дун») тощо. Також автори таблиці непослідовно відтворюють трифтонги: у випадку йотованого й огубленого «о» (-iou), яке в системі пін'їнь випадає (графічно, але не артикуляційно!) в позиції трифтонга після приголосної, вони вдаються до транслітерації з пін'їня (наприклад, *liu* = лиу), але в такій самій ситуації з огубленим і йотованим «е» (-uei) вони йдуть шляхом фонології й залишають «е» в записі (наприклад, *cuí* = цуей) тощо.

З огляду на спільні риси фонетик української та болгарської мов, варто зауважити, що в болгарській транскрипції китайської лексики афrikати «j», «z», «zh» позначають відповідно через «дз», «дж», а не «цз» та «чж», як у системі Палладія. Якщо брати до уваги й таблицю А. Алексієва [2], то слід виокремити відтворення йотованого «о» (-io-) через «йо» на початку складу і через «ьо» — після приголосного, що теж видається вдалим для української транскрипції.

Отже, хоча в своїх окремих рішеннях болгарська транскрипція, очевидно, ще потребує подальшого опрацювання й удосконалення, вона є цінним досвідом використання кирилиці для відтворення складового фонду китайської мови слов'янськими мовами.

Сербська транскрипція китайської мови

Активізацію процесів оновлення кирилических транскрипцій китайської мови спостерігаємо й у сербській традиції, зокрема після 2000 року. Функції створення й запровадження нової транскрипції на себе взяв Інститут Конфуція з метою якомога більше наблизити китайський оригінал до сербської мови: «Правила

фонетске транскрипције слогова кинеског језика на српски језик» [19]. Однак транскрипцію ще не затверджено на офіційному рівні. Отож на сьогодні існує два варіанти транскрипційних систем китайської мови у сербському просторі [42, с. 39].

З об'єктивних причин за основу аналізу сербського підходу до передачі китайських складів було взято офіційну наразі систему й найбільш вживану в просторі сербського тексту. Вихідним принципом передачі китайських складів було обрано, очевидно, фонетичний принцип, згідно з яким автор(к)и орієнтувалися більше на вимову складів у процесі мовлення, аніж на фонематичний рівень: bian — бјен, chong — чунг, song — цунг. Натомість фонематичний принцип враховано у відображенні трифтонга, де в пін'їні зазначено тільки дифтонг: chui — чуей, chun — чуен, cui — цуей, dui — дует.

Щодо опозиції альвеолярний — веллярний, то сербська транскрипція обрала той самий шлях, що й пін'їнь, завдяки чому, на відміну від болгарської транскрипції, уникла омонімії: an — ан, ang — анг, ban — бан, bang — банг, can — цан, sang — цанг.

Без сумніву, творці сербської транскрипції китайської мови врахували й особливості сербської кириличної абетки й застосували низку особливих позначень, що різняться з підходом Палладія, зокрема:

- а) африкати: в сербській «ј» передано за допомогою «ђ», тобто близькою до українського «джь», яка походить із старослов'янського «дь» і «дзь»; африкати «z», «zh» сербською мають розрізнене позначення як «ц» (африкатою) і «џ» — постальвеолярною африкатою, тобто аналогом до українського «дж», наприклад, ји — џи, јian — џен, zen — цен, zeng — ценг, zhen — цен, zheng — ценг;
- б) введено сербські позначення для м'яких «л» і «п»: lin — љин, ling — љинг, liu — љу, pian — њен, piang — њанг, piao — њао; але цікаво, що в китайській вимові ці приголосні не пом'якшуються навіть перед -і;

Кінець безкоштовного уривку.
Щоби читати далі, придбайте,
будь ласка, повну версію
книги.